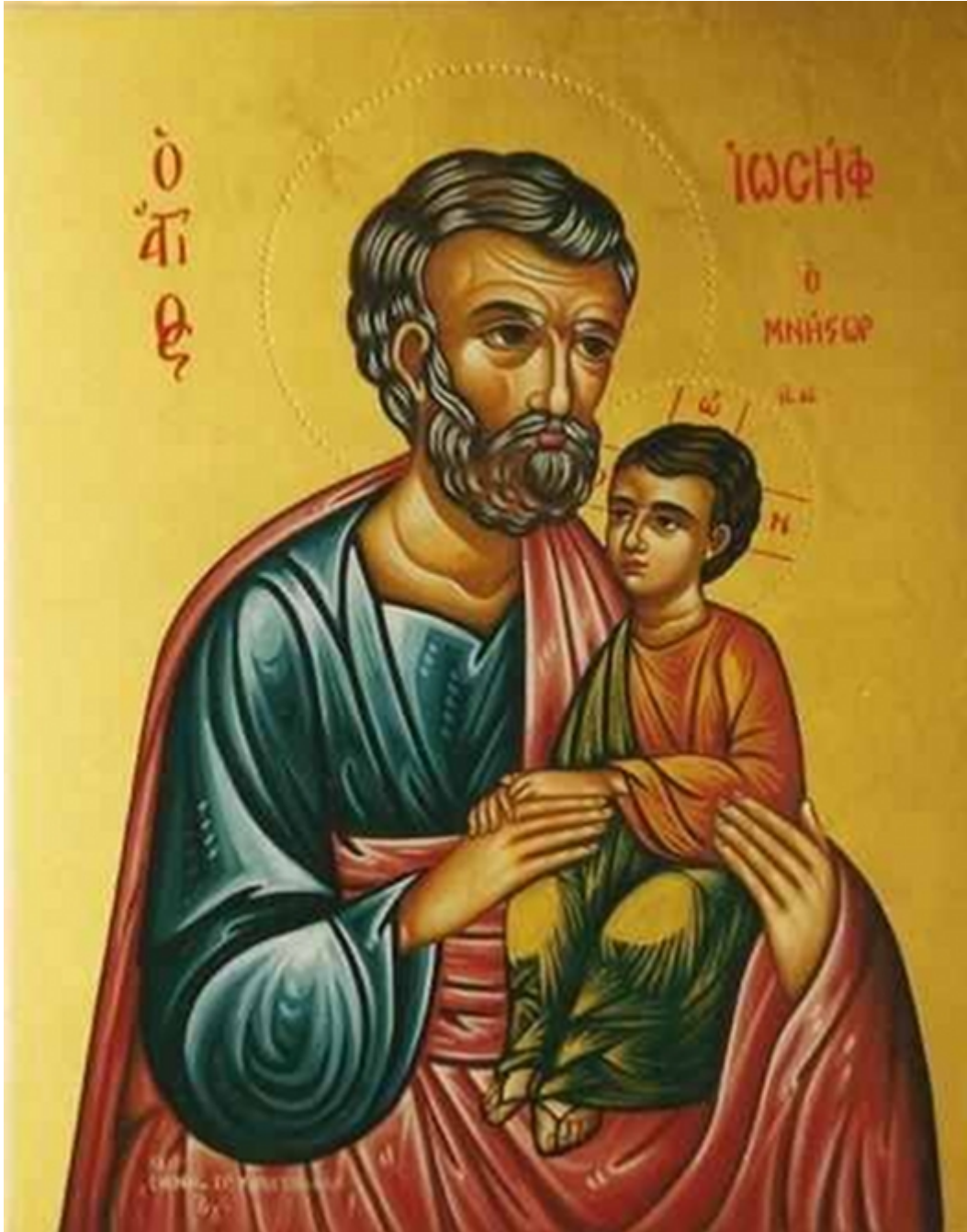

4 Μαρτίου 2012

Η περί εικόνων διδασκαλία

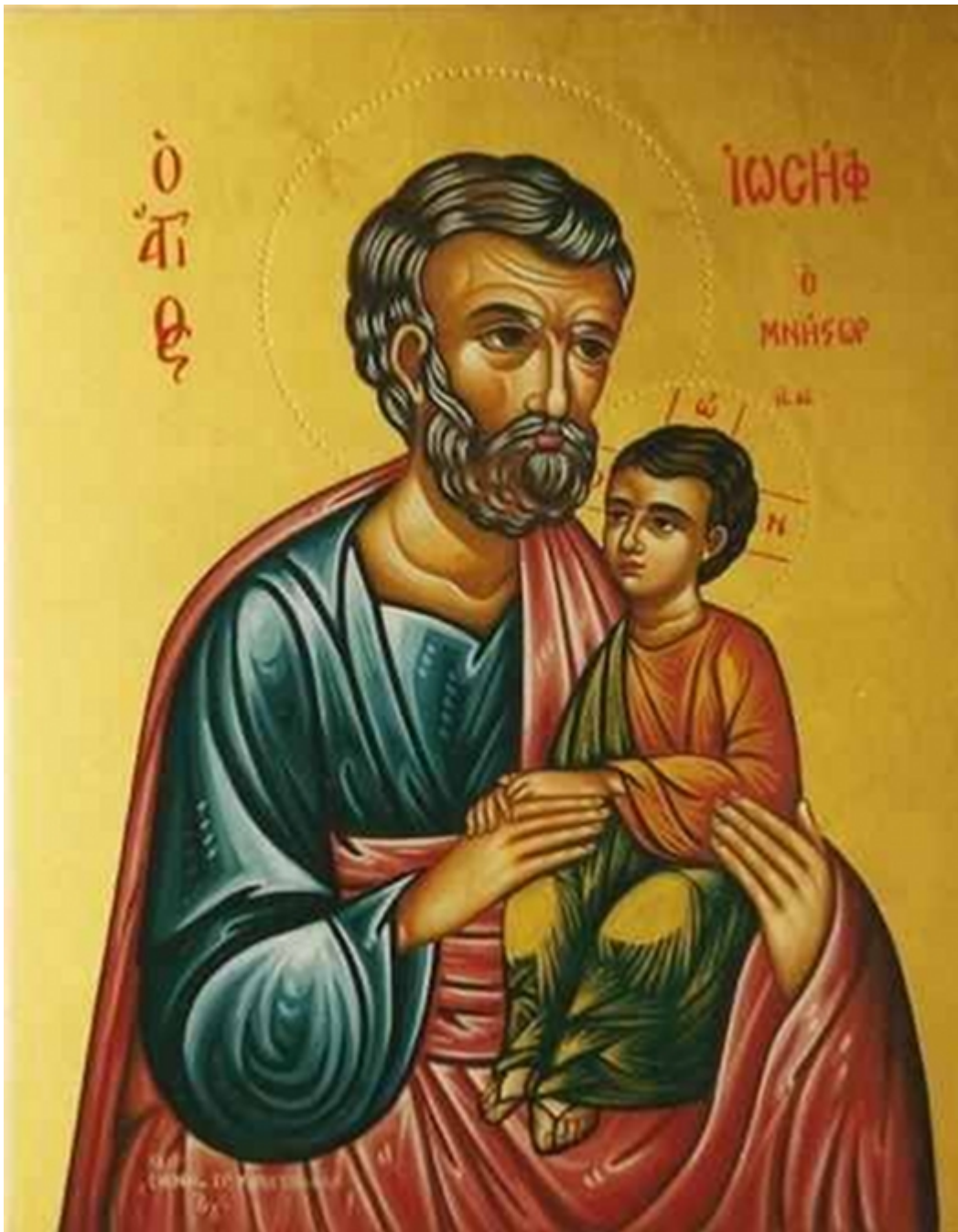
/ Γέροντας Ιωσήφ Βατοπαιδινός († 2009)

Παναγιώτατος Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και Νέας Ρώμης κ.κ. Βαρθολομαίος

Βλέπουμε λοιπόν ότι ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, ιδιαιτέρως όμως μετά την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο του 787, οι ιερές εικόνες επιβεβαιώνουν κατά ιδιαίτερο, ορατό και επίσημο τρόπο το δόγμα της Θείας Σαρκώσεως και

λειτουργούν κατά τρόπο παιδευτικό για τους Ορθόδοξους ως προς τα ζητήματα της πίστewς. Και αυτή η αλήθεια δεν αναδεικνύεται μόνο στους ναούς μας· την αγκαλιάζουν όλα τα Ορθόδοξα σπίτια.

Το σπίτι όπου μεγάλωσα είναι τώρα αδειανό· παραμένει όμως μέσα μου τόσο ζωντανή η ανάμνηση του οικογενειακού μας καθιστικού, όπου στις μητέρας μου το εικονοστάσι στεκόταν μεγαλόπρεπα μια εικόνα του Χριστού, καθώς και μια της Θεομήτορος, του Ιωάννου του Βαπτιστού και του αγίου Ιωσήφ. Η εικόνα του Ιησού Χριστού, κάπου δεκαπέντε εκατοστά σε ύψος, ήταν τοποθετημένη στο εσωτερικό ενός μεγάλου γυάλινου βάζου. Σαν παιδί νόμιζα πώς ήταν από θαύμα πού η εικόνα αυτή μπορούσε να περάσει μέσα απ' το στενό άνοιγμα του βάζου. Η εικόνα του αγίου Ιωσήφ βρίσκεται ακόμη πάνω από το κρεβάτι μου. Την είχαμε στο σπίτι μας

επειδή ένας θείος της μητέρας μου ήταν μοναχός με το όνομα Ιωσήφ στη Μονή Βατοπαιδίου. Η μητέρα μου δεν παρέλειπε ποτέ να τις θυμιάζει κάθε Σαββατόβραδο και κάθε παραμονή μεγάλης εορτής.

Η Ορθόδοξη παράδοση αναγνωρίζει και ομολογεί ότι ο Λόγος του Θεού, ο οποίος είναι ασύλληπτος ως προς την ουσία, κατεδέχθη να συλληφθεί στην ανθρώπινη μήτρα μιάς παρθένου μητέρας, της Μαρίας από τη Ναζαρέτ. Δι' Αυτής, η ακατάληπτη θεότης του Ουρανίου Πατρός, κατά μυστικό και παράδοξο τρόπο, όπως συνέβαινε και με την εικόνα μέσα στο βάζο στο δωμάτιο μου· καθίσταται καταληπτή και αντιληπτή από την ανθρώπινη καρδιά. Η απερίγραπτη και απρόσιτη φύση του ζώντος Πατρός καθίσταται περιγραφτή και προσιτή στην ανθρώπινη σάρκα και στην υλική κτίση. Αυτός είναι και ο λόγος πού ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός (675-749) παρατηρούσε:

«Απεικονίζω τον άορατο Θεό όχι ως προς την θεία του άορατη φύση, αλλά επειδή έγινε ορατός και μετέσχε της σαρκός και του αίματός μας. Δεν δημιουργώ εικόνα της αοράτου θεότητας, αλλά απεικονίζω την ορατή σάρκα του σαρκωθέντος Θεού».

Τώρα, όταν οι Ορθόδοξοι μιλούν για τις εικόνες, αναφέρονται σε μια ευρύτερη κλίμακα θρησκευτικών εκφράσεων, στις οποίες περιλαμβάνονται εικόνες σε ξύλο, νωπογραφίες ή μινιατούρες, καθώς και εικόνες πάνω σε ποικιλία υλικών και αγγείων. Το πρωταρχικό ζήτημα δεν είναι τόσο το συγκεκριμένο υλικό επί του οποίου αγιογραφείται η εικόνα, όσο η σχέση της εικόνας με το ουράνιο πρωτότυπο της. Αυτό ακριβώς κατασφαλίζει την Ορθόδοξη προσκύνηση των εικόνων, ώστε να μην μπορεί να ελεγχθεί για ειδωλολατρία. Ο Ορθόδοξος Χριστιανός επιφυλάσσει την λατρεία του μόνο προς τον Δημιουργό και προς Αυτόν μόνον αναφέρεται. Η κτίση ποτέ δεν θεωρείται ως σκοπός αφ' εαυτής. Μπορούμε να προσεγγίσουμε και να λατρεύσουμε τον Δημιουργό διά της πνευματικής ζωής των αγίων Του και διά του ιερού κάλλους της ίδιας της δημιουργίας.

Ό,τι ισχύει άρα για τις εικόνες μπορεί να θεωρηθεί ότι ισχύει και για την προσκύνηση των αγίων λειψάνων (βλ. Β' Βασιλ. 13, 21), καθώς και για την Ορθόδοξη προσέγγιση του φυσικού περιβάλλοντος. Τα λείψανα, όπως και οι εικόνες, είναι πάντοτε προσιτά, και αποτελούν ουσιώδες χαρακτηριστικό της Ορθόδοξης ευλάβειας. Όπως και ολόκληρη η δημιουργία, τα ιερά λείψανα αποτελούν μια πρόσκληση στη μεταμόρφωση και την αγιότητα. Είναι το ορατό υπόλειμμα μιας ουράνιας κλήσης. Είναι οδοδείκτες και σηματοδότες μιας άλλης, υπέρτατης πραγματικότητας. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, συχνά τα ιερά πρόσωπα σκαλίζονται επάνω στο ξύλο, επειδή η εικόνα είναι μια πρόσκληση σ' έναν άλλο, εσωτερικό κόσμο. Αλλά και οι νωπογραφίες στους τοίχους συχνά ζωγραφίζονται

στις κανονικές αναλογίες ενός μέσου ανθρώπου ως προς το ύψος και το μέγεθος, μόνο πού στέκονται λίγο πιο ψηλά από τους προσευχομένους εντός της εκκλησίας. Γι' αυτό οι νωπογραφίες μας προσκαλούν και αυτές να υψωθούμε πάνω από τις καθημερινές μας προσδοκίες, παρά την απλότητα και την αφαίρεση πού τις χαρακτηρίζει.

Το πνευματικό βάθος των εικόνων

Εν συντομία, κατανοούμε καλύτερα τις εικόνες ως συνάντηση και ως σχέση. Εν πάση περιπτώσει, εξ ορισμού, οι εικόνες εκφράζουν πάντοτε τη θεολογία των σχέσεων. Όταν ο πιστός προσκυνά μια ιερή εικόνα, προχωρεί σε μια σχέση με το εικονιζόμενο πρόσωπο ή γεγονός. Ο Μέγας Βασίλειος δηλώνει με σαφήνεια ότι «η της εικόνας τιμή επί το πρωτότυπον διαβαίνει». Για να εκτιμήσει κανείς το πνευματικό βάθος της εικόνας, πρέπει πρώτα να εισέλθει και να μετάσχει στη ζωντανή κοινότητα της Εκκλησίας ή στην κοινωνία των πιστών. Γι' αυτό και οι εικόνες είναι βαθύτατα συνδεδεμένες με την προσευχή και τη λατρεία. Η ελληνική λέξη για την ομορφιά είναι κάλλος, η ίδια με αυτήν πού χρησιμοποιείται στην Παλαιά Διαθήκη (μετάφραση των Εβδομήκοντα), προκειμένου να περιγράψει τί αισθάνθηκε ο Θεός μετά τη δημιουργία του κόσμου:

«Και ειδεν ο Θεός τα πάντα όσα εποίησεν, και ιδού καλά λίαν...» (Γεν. 1, 31).

Η λέξη «κάλλος» περιέχει ακόμη -τόσο ετυμολογικά όσο και συμβολικά- την αίσθηση της κλήσης. Η ομορφιά είναι μια κλήση, πέρα από το εδώ και το τώρα, στην πρώτη αρχή και στον πρωταρχικό σκοπό του κόσμου.

Ο πνευματικός δρόμος, λοιπόν, ποτέ δεν αποσυνδέεται από τον κτιστό και υλικό κόσμο. Περιλαμβάνει και περιέχει κάθε πτυχή, κάθε λεπτομέρεια της δημιουργίας, μέχρι τον ελάχιστο κόκκο σκόνης, όπως και μέχρι τον ένα «των αδελφών μου τούτων των ελαχίστων» (Ματθ. 25,40). Η παρουσία των εικόνων στην Ορθόδοξη εκκλησία, όπως και στο Ορθόδοξο σπίτι, αυτήν ακριβώς την πεποίθηση υπογραμμίζει. Την ίδια αλήθεια υπογραμμίζει και η Θεία Λειτουργία, όταν χρησιμοποιεί τον άρτο και τον οίνο, το λάδι και το σιτάρι, τα άνθη και το ξύλο, αφού δεν αγιάζεται και δεν θεώνεται μόνον η ψυχή αλλά και η κτιστή ύλη. Όλοι οι άνθρωποι και όλα τα πράγματα δημιουργούνται και καλούνται να γίνουν «καλά λίαν». Τέλος, ουσιώδες χαρακτηριστικό της Ορθόδοξης θεολογίας και πνευματικότητας είναι η αναγνώριση ότι στον κάθε άνθρωπο και στο κάθε πράγμα ενυπάρχει και η πνευματική διάστασή του.

Η «σχετική προσκύνησις και σχετική τιμή» λοιπόν πού αποδίδεται στη δημιουργία χρησιμεύει για να υπογραμμίσει, ποτέ όμως δεν ύπονομεύει την απόλυτη λατρεία

και δόξα την οποία προσφέρουμε στον Δημιουργό. Είναι ζήτημα σωστών σχέσεων, κάτι πού οι άγιοι ανά τους αιώνες υλοποίησαν και διατήρησαν, και δεν απομένει παρά να τους μιμηθούμε. Οι άγιοι είναι εκείνοι πού εγνώριζαν την τέχνη της προσευχής ενόσω ζούσαν επί της γης· και είναι τώρα εκείνοι πού, από την ουράνια κατοικία τους, γνωρίζουν να μεσιτεύουν για ολόκληρο τον κόσμο.

Η λειτουργία ως ο φυσικός χώρος της εικόνας

Από πολύ τρυφερή ηλικία, η μητέρα μου με δίδαξε το πνευματικό βάθος και νόημα των ιερών εικόνων. Κάθε πρωί άναβε ένα κερί και θύμιαζε τις εικόνες του σπιτιού μας, γονάτιζε και προσευχόταν για την ασφάλεια και σωτηρία της οικογένειάς μας, η οποία στα μάτια της δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια μικρογραφία της ίδιας της Εκκλησίας. Πράγματι, η γωνιά όπου κάθε ορθόδοξη οικογένεια έχει το εικονοστάσι της είναι τόπος πνευματικής περισυλλογής και προσευχής. Εκεί ο Ορθόδοξος νιώθει ενωμένος με τη συντροφιά των άγιων μέσα στην άνεση και τη ζεστασιά του σπιτιού του. Η άπλή πίστη των ανθρώπων συχνά διατηρεί την πληρότητα του αύθεντικού δόγματος, ακριβώς όπως το όστρακο περιέχει ένα πολύτιμο μαργαριτάρι. Είναι ο «πολύτιμος μαργαρίτης» (Ματθ. 13, 46), τον οποίον καμιά ακαδημαϊκή διάλεξη η συζήτηση δεν θα μπορέσει ποτέ να ερμηνεύσει πλήρως. Είναι μια αλήθεια πού αποδίδεται καλύτερα με τον χρωστήρα και υμνείται με τους μουσικούς φθόγγους, παρά αρθρώνεται ως έννοια. Γι' αυτό και η προσευχή και η λειτουργία περικλείουν κατά τον καλύτερο τρόπο την πλήρη σημασία και έκφραση των εικόνων.

Πράγματι, ό,τι επιτυγχάνουν οι εικόνες από την άποψη του υλικού χώρου, το επιτυγχάνει η Θεία Λειτουργία από την άποψη της πνευματικής υμνωδίας. Με άλλα λόγια, η λειτουργία αποκαλύπτει την ουσιώδη, και όχι απλά τη δευτερεύουσα, σημασία των εικόνων διότι στη λατρεία περιβάλλουμε με τον σεβασμό μας τις εικόνες όχι απλώς για την καλλιτεχνική αλλά για την πνευματική τους αξία. Δυστυχώς, πολύ συχνά οι εικόνες θεωρούνται από τον έξωθεν παρατηρητή ως διακριτικό μόνο της Ανατολικής Εκκλησίας, ως κάτι το εξωτικό ή ίσως, ως έκφραση καλαισθησίας. Συχνά προβάλλεται το γεγονός ότι φανερώνουν κάτι από τον «μυστικό» πλούτο και την γοητεία της Ορθόδοξης πνευματικότητας, κάτι το οποίο δεν αποτελεί αστήρικτο ισχυρισμό. Πράγματι, στο παρελθόν, κάποιοι δυτικοί διανοητές πίστευαν ότι οι εικόνες φανερώνουν την αποξένωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας από την πρώτη Εκκλησία, μια προέκταση και επιρροή στοιχείων της κλασικής ελληνικής θρησκείας πάνω στην Εκκλησία της Ανατολής. Τίποτε δεν απέχει περισσότερο από την αλήθεια.

Μεταξύ των παραμέτρων της Λειτουργίας, οι εικόνες εκφράζουν τη δυνατότητα προσωπικής και μυστικής συνάντησης με τον Θεό. Όπως λέει ένα παλιό

χριστιανικό απόφθεγμα, «πιστεύω αυτό στο οποίο προσεύχομαι» (lex orandi lex est credendi = ο νόμος της προσευχής είναι και ο νόμος της πίστεως). Η Λειτουργία γίνεται ο χώρος και η στιγμή της ορθής «εν πνεύματι» λατρείας του Θεού (Ιω. 4, 23-24). Γνωρίζουμε ότι «Θεόν ουδείς εώρακε πώποτε· ο μονογενής υιός ο ων εις τον κόλπον του πατρός, εκείνος εξηγήσατο» (Ιω. 1,18).

Αυτή ασφαλώς ήταν και η εμπειρία την οποία αποκομίσαμε και στην Πατριαρχική Σχολή της Χάλκης, όπου η ακαδημαϊκή σπουδή ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη Λεία Λειτουργία. Η σχολή ήταν μέσα σ ένα μοναστήρι, ο Σχολάρχης ήταν ο ηγούμενος της μοναστικής κοινότητας. Υπήρχε κατάλογος των καθημερινών και εβδομαδιαίων ακολουθιών και κάθε σπουδαστής είχε κάποιο ρόλο σ' αυτές. Η κατανόηση της θεολογίας πραγματοποιείτο μέσα από τους ύμνους της Λειτουργίας. Κυριολεκτικά, οι σπουδές μας είχαν το άρωμα του θυμιάματος. Υπήρχαν βιβλία και χαρτιά, υπήρχαν δάσκαλοι και διοικητικοί υπάλληλοι, υπήρχαν τάξεις και βιβλιοθήκες. Αλλά υπήρχε και ο άρτος, το λάδι, το κερύ και τα άνθη. Οι θεολογικές μας σπουδές ήταν ενιαίο και αναπόσπαστο μέρος μιας ευρύτερης κοσμοθεωρίας, πάντοτε συνδεδεμένης με τη Λειτουργία και πάντοτε ενταγμένης στην πραγματικότητα.

Στη Λειτουργία, λοιπόν, η κοινωνία των πιστών ακούει, βλέπει και τα χέρια της ψηλαφούν τον λόγο της ζωής «ήτις ην προς τον πατέρα και εφανερώθη ημίν» (Α' Ιω. 1,1-2). Η φράση του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, ότι «το απρόσληπτον αθεράπευτον», υλοποιείται στην πληρότητά της και σε όλον της τον πλούτο κατά τη Θεία Λειτουργία, όταν τα ποικίλα υλικά είδη πού χρησιμοποιούνται στις εικόνες -το ξύλο, το αβγό, το χρώμα- υιοθετούνται σε μια νέα οπτική του κόσμου, στη προοπτική της Βασιλείας. Κανένας άνθρωπος και τίποτε απολύτως δεν εξαιρείται αυτής της εμπειρίας. Όλοι μετέχουν της συναντήσεως αυτής με τον Θεό· όλα προσλαμβάνουν τη μυστική η μυστηριακή τους αξία.

Και, αληθινά, οι εικόνες προσφέρουν μια νέα οπτική «τοις προσκυνούσιν εν πίστει το μυστήριόν» τους. Οι εικόνες διαλύουν την περιορισμένη οπτική του κόσμου της διανοίας, αλλά και του κόσμου της τέχνης. Αποκαλύπτουν μιάν άλλη κοσμο-άποψη, αυτήν του μέλλοντος αιώνας. Με τον τρόπο αυτό, όμως, οι εικόνες άποκαλύπτουν και την άληθινή φύση και όλη τη δυναμική του παρόντος αιώνας και κόσμου. Όταν μαθαίνουμε πώς αυτή η ζωή και αυτός ο κόσμος διαποτίζονται από την αγιότητα και το κάλλος της θείας ζωής και Βασιλείας, όλα προσλαμβάνουν νέες διαστάσεις και νέες αναλογίες. Τα γεγονότα της καθημερινότητας και τα συνήθη περιστατικά της ζωής αποκτούν εξαιρετικά μεγάλη σημασία και ιερότητα. Οι Ορθόδοξοι κατά την Μεγάλη Τεσσαρακοστή ψάλλουμε ταπεινά σε κάποιον από τους πρωινούς ύμνους: «Εν τω ναώ εστώτες της δόξης Σου, εν ουρανώ εστάναι νομίζομεν». Αυτό

ακριβώς νιώθουμε, αυτό πιστεύουμε, αυτό ομολογούμε! Και ακριβώς έτσι είναι!

Οι εικόνες, άρα, εκτιμώνται δεόντως και κατανοούνται πλήρως μόνο μέσα στη λειτουργική τους διάσταση, κυρίως έπειδή η ίδια η λειτουργία διαλαμβάνει μια εικόνα του θείου σχεδίου για τη σωτηρία του σύμπαντος κόσμου. Ο όλος λειτουργικός κύκλος διά του ετησίου ημερολογίου, αποτελεί, πράγματι, μια ανάμνηση των μεγαλυτέρων γεγονότων της ζωής του Κυρίου και μεταμορφώνεται έτσι σ' έναν εκτενή σχολιασμό του μυστηρίου της θείας οικονομίας. Στη λειτουργία η αγαλλίαση πού πηγάζει από το κάλλος μεταμορφώνεται σε μυστική συνάντηση. Γίνεται θεοφάνεια -πλούτος θεοφανείας- φανέρωση θείων ενεργειών, ενώπιον της όποιας κάθε ένας από μας δεν μπορεί παρά να στέκεται με δέος και να κλίνει τα γόνατα εν προσευχή. Οι δε εικόνες όχι απλώς εμπνέουν την ψυχή αλλά, κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο, κυριολεκτικά την «φλέγουν», καθώς της υπενθυμίζουν και υλοποιούν ενώπιόν της τη Βασιλεία. Η ψυχή κυριολεκτικά φλέγεται καθώς αναλογίζεται ότι και αυτή λαμβάνει μέρος στην κοινωνία των αγίων.

πηγή: Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, *Συνάντηση με το Μυστήριο - Μια σύγχρονη ανάγνωση της Ορθοδοξίας*, Εκδόσεις Ακρίτας

<http://bit.ly/2ntqZK1>